

HENRIËTTE HOOGENKAMP

onderwijsadviseur Marnix Onderwijscentrum, h.hoogenkamp@hsmarnix.nl

Heftige gebeurtenissen in de ‘buitenwereld’ komen ook de school binnen. Leerlingen reageren daar heel verschillend op. De een is angstig, een ander stelt zich juist uitdagend op. Hoe ga je daar als leraar goed mee om? Sommigen verkiezen het zwijgen, bang voor agressie van leerlingen of van hun ouders. Anderen grijpen het aan om nog eens duidelijk het belang van de rechtsstaat en van tolerantie uit te leggen. Wat zal leerlingen het meest helpen? Welke richting wijs je als schoolleider hierin?

HET BELANG VAN EEN GOEDE DIALOOG

OMGAAN MET HEFTIGE GEBEURTENISSEN

In dit artikel wordt eerst geanalyseerd wat in dit soort kwesties de opgave is voor schoolleiders en leraren. Daarbij worden ook inzichten uit het lectoraat Waardegericht Leiderschap van Penta Nova gebruikt. Daarna wordt beschreven hoe scholen de toe-eigening van democratische waarden kunnen stimuleren en wat de kracht van filosoferen met leerlingen daarbij is.

HANDELINGSVERLEGEN

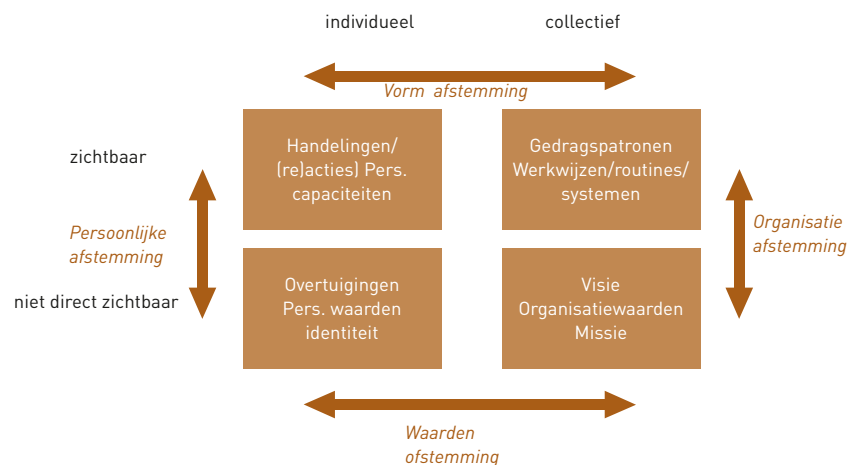
Het is 12 september 2001, de kinderen van groep 3 komen de klas binnen. Een van hen laat me trots zijn tekening zien. Twee vliegtuigen die zich in een flat boren. Hij vindt het prachtig. Ik merk door wat hij vertelt dat er bij hem thuis met gejuich gereageerd is op de beelden. Ik schrik ervan. Wat moet ik tegen hem zeggen? Dat het verkeerd is om zo te denken? Dat geweld nooit het antwoord is? Natuurlijk sta ik met de klas stil bij het enorme verdriet en de angst die veroorzaakt is. Maar ik weet ook dat ik het denken van de familie waar deze leerling bij hoort, en waar hij heel loyaal aan is, nooit zomaar kan veranderen. Ik voel me handelingsverlegen. Dezelfde handelingsverlegenheid merkte ik in de afgelopen maanden bij de scholen: hoe te reageren op actualiteiten als de dood van George Floyd, van Samuel Paty? Toen leraren die naar cartoons van Charlie Hebdo verwezen moesten onderduiken, maakte dat de vraag nog dringender. Premier Rutte nam

het voor de leraren op en stelde dat het onderwijs de kernwaarden van de Nederlandse rechtsstaat moet overbrengen op jongeren en daar met meer trots over moet spreken. Maar is dat de oplossing? Welke jongere die nu op spotprenten reageert met dreiging zou daardoor van mening veranderen? Wat is het effect van nog stilliger zeggen hoe belangrijk tolerantie is? Je kunt je voorstellen dat jongeren boos en onzeker worden als ze ervaren dat zij en hun familie niet volop meetellen. Dat ze zich gekwetst voelen als er keer op keer negatief gesproken wordt over hun afkomst, hun religie. Ze zoeken naar houvast, naar identiteit en ze beschermen de waarden die ze van huis

uit meekrijgen als ze kritiek voelen. Sommigen gaan zich steeds sterker manifesteren en ondervinden daardoor nog meer afwijzing. En zo groeit de tegenstelling en polarisatie.

IN GESPREK OF NIET?

Als er in de maatschappij heftige dingen gebeuren, voelen veel leraren het appel om daarover het gesprek in de klas aan te gaan. Vanwege de vragen die leerlingen hebben, vanwege de verwarring en onzekerheid die leerlingen laten zien, hun behoefte aan houvast. Maar tegelijk aarzelen ze: wat maak je los, welke insteek moet je kiezen? Zelf wist ik ook niet goed hoe ik moest reageren toen de

Figuur 1 Andersen (2020) gebaseerd op Bateson, Dilts, Barrett, Kim

leerling mij zijn tekening liet zien. Die handelingsverlegenheid leidt er vaak toe dat leraren ervoor kiezen om maar niks te zeggen en het onderwerp te laten rusten. Maar ze weten ook dat ze hun leerlingen daarmee tekort doen. De Graaf en Wansink (2019) geven in hun artikel *Terrorisme bespreken in de klas* aan waarom het zo belangrijk is er wel aandacht aan te besteden. Zij laten zien wat er gebeurt als jongeren worden geconfronteerd met beelden van dood en ellende, dus ook van terroristische incidenten. Dan treedt het zogeheten *mortality salience* effect in werking: beelden van onverwachte incidenten en aanslagen confronteren mensen met hun eigen onveiligheid en sterfelijkheid. Dat maakt ze niet direct banger, maar wel onzekerder. Daardoor zijn ze eerder geneigd terug te grijpen op snelle, simpele duidingskaders, op argumenten en opvattingen die hen houvast bieden. Voor jongeren geldt nog meer dat ze onder invloed van dit soort heftig en schokkend nieuws zoeken naar kaders van geborgenheid en veiligheid. Vaak zoeken ze die kaders en ook geborgenheid en veiligheid in de eigen groep. ‘Eerst zie je vooral de woede bij die kinderen. Ze zijn boos op die docent, maar ook op de samenleving. Ze beledigen ons geloof! Onze Profeet! Ze spreken vaak over ‘wij’, aldus Samira Bouchibti onlangs in de Volkskrant. Jongeren klampen zich enerzijds sterker vast aan mensen en ideeën uit hun groep, maar ze zullen zich anderzijds ook negatiever en vijandiger gaan opstellen richting de ‘anderen’. Wat betekent dat voor het onderwijs? Pedagogisch verantwoorde kennisoverdracht over terrorisme kan jongeren weerbaarder maken. Het kan ook de polarisatie in de klas en samenleving tegengaan, schrijven De Graaf en Wansink. De website van TerInfo is daarvoor bijvoorbeeld een goede bron. TerInfo helpt docenten in het primair-, voortgezet onderwijs en het mbo met het bespreekbaar maken van terrorisme en politiek geweld in de klas. Door het bieden van feitelijke kennis, historische context en pedagogische handvatten.

BOTSENDE WAARDEN

Zwijgen is dus niet de oplossing. Reageren wel, vanuit goede voorbereiding met

kennis en met gebruik van pedagogische handvatten. Toch speelt er nog iets anders. De worsteling die leraren voelen, heeft ook te maken met botsende waarden. In het lectoraat Waardegericht leiderschap van Penta Nova wordt er onderzoek gedaan naar de rol van waarden op school. In figuur 1 op pagina 24 is te zien dat waarden zowel op het individuele als op het collectieve niveau een rol spelen. Als er sprake is van afstemming tussen het zichtbare en onzichtbare niveau, kunnen individuele professionals goed functioneren, want dan werken ze in overeenstemming met hun waarden. Maar de actualiteit kan er ook voor zorgen dat waarden botsen. Persoonlijk vinden leraren bijvoorbeeld religieuze spotprenten grappig en houden ze wel van gewaagde humor, maar hun rol als leraar vraagt van ze dat ze dat niet zomaar uitspreken in de klas. Daar moeten ze vooral werken aan de waarden veiligheid en respect. Of ze vinden persoonlijk het beledigen van mensen echt verkeerd, maar als leraar moeten ze eraan werken dat hun leerlingen minder snel geagiteerd reageren bij beledigingen. Lang niet altijd zijn leraren zich bewust van zulke waardenbotsingen. Toen ik niet wist hoe ik moest reageren op de tekening van de Twin Towers had ik dat ook niet meteen in de gaten. Later zag ik in dat bij mij botste dat ik vriendelijk wilde reageren op de leerling, maar tegelijk wilde opkomen voor verdraagzaamheid. Schoolleiders kunnen leraren helpen om hun botsende waarden te ontdekken door het gesprek te openen, door hen te bevragen welke diverse gevoelens, gedachten, overtuigingen bij hen spelen rond zo’n onderwerp. Dat inzicht helpt om te begrijpen waarom je die botsing ervaart en helpt ook om daar uit te komen. Daarnaast kan er ook op schoolniveau sprake zijn van botsende waarden. De school streeft bijvoorbeeld naar een veilig pedagogisch klimaat, waar alle leerlingen zich durven uiten. Tegelijk heeft de school de opdracht van socialisatie: leerlingen uitleggen wat democratie en burgerschap inhoudt en wat dat voor gedrag vraagt. Wat te doen met leerlingen die met kracht hun mening over moslims of cartoonisten naar voren brengen? Kan vrijheid van meningsuiting dan betekenen dat iedereen alles

maar mag zeggen? Biesta (2020) stelt dat het niet juist is om dit zo te benaderen. Een democratie geeft burgers rechten – zoals vrijheid van meningsuiting en vrijheid van vergadering, kiesrecht en stemrecht, en recht op sociale zekerheid – en biedt hen rechtsbescherming. Maar, zegt Biesta, rechten komen ook met plichten, zoals de plicht om de rechten goed te gebruiken, en de plicht om te handelen in overeenstemming met de drie basiswaarden van de democratische samenleving: vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Het zijn, anders gezegd, de basiswaarden die het democratische ‘speelveld’ vormgeven. Dat betekent dat iedereen die ruimte voor zijn of haar eigen levensovertuiging claimt, tegelijkertijd steun dient te bieden aan de basiswaarden die het speelveld in stand houden waarbinnen zo’n claim überhaupt mogelijk is, aldus Biesta. ▶

MET ELKAAR IN DIALOOG

Waarden kunnen dus botsen, op individueel niveau en op schoolniveau, maar ook verbinden. Als actuele kwesties tot een pedagogisch dilemma leiden, dan is het goed om als schoolleider met je team het minder zichtbare niveau van botsende en verbindende waarden bespreekbaar te maken. Dat kan helpen om de knopen die mensen voelen, te ontwarren, en het kan zicht geven op een aanpak die past bij de school: wat willen wij als school nu betekenen, wat past bij ons, hoe gaan we dat concreet aanpakken, hoe gaan we daarover met leerlingen in gesprek? Je waarden ter sprake brengen als de actualiteit om reactie vraagt, als team een aanpak kiezen: dat voorkomt dat docenten zich alleen voelen staan als ze er aandacht aan besteden. Het voorkomt ook ‘inci-

niveau, maar dat ze zich de regels niet echt eigen maken. Leraren horen bijvoorbeeld dat leerlingen hun excuses maken zoals de methode het voorschrijft, maar ze voelen dat het bij de leerlingen niet van binnenuit komt. Dan is het niet ‘verankerd’ en kan het zomaar weer verdwijnen. Hoe kun je nu stimuleren dat die acceptatie ook op het niet direct zichtbare niveau gebeurt? Dat leerlingen niet tolerant zijn omdat het moet, maar omdat ze dat zelf willen?

LEREN FILOSOFEREN

Leerlingen die tolerantie innerlijk omarmen: hoe kun je dat als school stimuleren? Door regelmatig met leerlingen te filosoferen. Filosoferen als: in gesprek gaan over uitnodigende vragen. Leerlingen vinden dat geweldig en zelfs in

zoeken. Niet alleen de leerlingen maar ook de leraren filosoferen met veel plezier, weet ik uit ervaring. Als ik leraren lesgeef over filosoferen merk ik dat het vaak aansluit bij hun oorspronkelijke motivatie om het onderwijs in te gaan. Ze genieten van de verwondering van leerlingen, van de originele opmerkingen die bij filosoferen te horen zijn. Tegelijk vinden ze het ook moeilijk, want een filosofisch gesprek leiden vraagt kennis en vaardigheden. Gelukkig zijn er goede methoden die houvast bieden voor basisen voortgezet onderwijs en is er steeds meer filosofisch spelmateriaal op de markt, zoals het spel ‘Praatprikkel’ waar bovenstaande vragen uit komen. Ook kunnen leraren cursussen volgen om het filosoferen te leren. In de wijk Overvecht is er dit schooljaar met subsidie van de gemeente Utrecht zo’n cursus aangeboden aan alle basisscholen, juist ook om radicalisering tegen te gaan.

EEN FILOSOFISCH GESPREK VOEREN VRAAGT KENNIS EN VAARDIGHEDEN

dentenpolitiek’. Maar daarnaast is er nog een andere route om op een meer duurzame manier in te gaan op actualiteit. En die loopt via de leerlingen. Mijn ideaal zou zijn dat in elke klas er zo’n goed klimaat is dat alle leerlingen zich kunnen uitspreken, naar elkaar kunnen luisteren en met elkaar in dialoog gaan, ook als er heftige dingen gebeuren, op school of in de buitenwereld. Mijn ideaal is dat leerlingen alle verschillende gevoelens en ideeën dan naar voren mogen brengen, maar op voorwaarde dat ze uitleggen waarom ze dat denken, dat ze bereid zijn om naar kritische tegenstemmen te luisteren en doorvragen bij medeleerlingen met andere meningen. Ik ben ervan overtuigd dat zo’n respectvol klimaat leerlingen veiligheid en inclusie biedt en helpt om extreme standpunten te nuanceren en openheid voor andere meningen stimuleert.

De vraag is hoe je zo’n klimaat creëert. Op veel scholen worden sociaal-emotionele methoden ingezet om leerlingen te leren op een respectvolle manier met elkaar in gesprek te gaan. Dat is zeker van belang, maar vaak gebeurt dit vanuit de overdrachtsgedachte: leraren leren de leerlingen goede manieren aan. En dan kan het gebeuren dat leerlingen die regels wel aannemen, dus op zichtbaar

groep 1 kan dat al. Over een vraag als ‘Helpt straf?’ of ‘Kun je verliefd worden op een dief?’ kan iedere leerling wat zeggen. Zulke vragen nodigen leerlingen uit om hun mening te verwoorden, om goed naar elkaar te luisteren, om door te vragen en zo samen verder te komen in het denken. Leerlingen voelen zich vrij om erop in te gaan omdat het gaat om vragen en thema’s die ‘onschuldig’ zijn, die geen verband houden met politieke kwesties. In klassen waar regelmatig geoefend wordt met filosoferen kan een klimaat van wederzijdse nieuwsgierigheid ontstaan. Daar leren leerlingen verder te kijken dan wat ze zelf denken. Als er dan een thema vanuit de buitenwereld de klas in komt, ‘landt’ dat op die filosoferende basis van samen onder-

DUURZAME INVESTERING

Schoolleiders willen hun leraren graag helpen om gesprekken aan te gaan naar aanleiding van heftige gebeurtenissen. Dat lukt goed als die actuele gebeurtenis niet de eerste aanleiding is voor zo’n gesprek. Als leerlingen eenmaal het plezier ontdekken van filosoferende gesprekken, kunnen ze ook bij heftige incidenten met elkaar in dialoog gaan in plaats van hun houvast alleen te zoeken in de eigen groep. Strengheid alleen levert niets op, en een extra les burgerschap ook niet. Werken aan een filosoferende klas wel. Dan stimuleer je nieuwsgierigheid en het benieuwd zijn naar elkaar, dan kan tolerantie groeien. Laten we schoolleiders en leraren (bij)scholen in het filosoferen, dat is een duurzame investering die echt het verschil kan maken. BSM

BRONNEN

- Andersen, I. (2020). *Leiders van betekenis*. Utrecht: Marnix Academie.
- Biesta, G. (2020). *Pedagogische en levensbeschouwelijke eigenheid op het democratisch speelveld*. Verus.
- Bouchibti, S. (2020, 13 november). *We moeten leerlingen weer leren discussiëren*. De Volkskrant.
- De Graaf, B., & Wansink, B. (2019). *Terrorisme bespreken in de klas*. Lesmateriaal TerInfo biedt hulp. Kleio. Geraadpleegd op 17 november 2020 van <https://terinfo.nl/assets/media/kleioterinfo.pdf>